

macht en eigenliefde, en mensen gebruiken graag mooie woorden, maar doen zelf wat ze in anderen veroordelen.

Voor Aitzema kwam de eendracht van het land op de allereerste plaats. Daaraan moest alle politiek en religieus handelen worden getoetst. Zelf accepteerde hij geen enkel politiek of religieus etiket. Hij pleitte voor een zo ruim mogelijke publieke kerk. De kerk van de eerste eeuwen, met bijbel en apostolische geloofsbelijdenis, die gaf alles wat een christenmens nodig heeft, en wie daaraan vasthield moest volledig aanvaard worden als medegelovige. Alles wat daar later aan werd toegevoegd bracht alleen maar onrust en kerkstrijd. De Reformatie was dan ook een ramp. En wat de regeringsvorm betreft gaf Aitzema de voorkeur aan een stadhouderlijk bewind. Het veelhoofdige staatse bewind bracht tweedracht en corruptie, en ondanks de beleden democratische idealen werd men geregeerd door een kleine vooral zichzelf begunstigende elite, die precies deed wat men de prinsgezinden verweet.

Ook na Fruin is Aitzema's werk steeds als historische bron gebruikt. De daar aanwezige beeldvorming staat echter haaks op het geïdealiseerde beeld van de zeventiende eeuw, gekoesterd in onze nationalistische geschiedschrijving en in de historiografie van de Reformatie ten onzent. Onze Gouden Eeuw echter, aldus Aitzema, was geen tijd van strijd om ware vrijheid en ware godsdienst, maar een periode van rampzalige ruzies om de macht. Van der Plaat laat zien hoe er in de loop van de tijd is gedacht over die ideeën van Aitzema, en gaat daarover met collegae in discussie. Vanuit de moderne literatuur toont zij bovendien overtuigend aan, dat Aitzema's ideeën ook leefden bij veel van zijn tijdgenoten. Haar eindconclusie luidt dan ook: Aitzema schenkt ons niet alleen belangwekkend en betrouwbaar historisch materiaal, maar ook verhelderende inzichten voor een beter verstaan van onze Gouden Eeuw.

Van der Plaat schrijft in een rustige, weloverwogen betoogtrant. Hier en daar zouden wat minder herhalingen wel gewenst zijn. Een enkele keer is wat er staat ook niet helemaal duidelijk door het weglaten van toch onmisbare komma's. Het boek geeft verder tussen de beschouwingen door veel biografische gegevens over Aitzema, maar ik mis toch een beknopt 'curriculum vitae' aan het begin van het boek. In de literatuuropgave mis ik ook een aantal oudere publicaties die tot het standaardpakket Aitzemastudies gerekend moeten worden, zoals de beschrijving van het Aitzema-archief van Lasonder uit 1916.

We hebben nu eindelijk een eerste wetenschappelijke monografie over de omstrede Friese diplomaat-historicus, en natuurlijk zou je daarin graag zoveel mogelijk informatie opgenomen willen zien. Maar ook met de beperkingen die de auteur zich heeft opgelegd is er nu een belangwekkend standaardwerk beschikbaar. Laten we daar dankbaar voor zijn, maar wel blijven hopen dat het Aitzema-onderzoek een even goed vervolg zal krijgen.

C. S. M. Rademaker

H. B. van der Weel, *'In die kunst en wetenschap gebruyckt.'* Gerrit Claeszoon Clinck (1646-1693), meester kunstschilder van Delft en koopman in dienst van de Verenigde Oostindische Compagnie (Hilversum: Verloren, 2002, 224 blz., €19,-, ISBN 90 6550 721 3).

De onderhavige studie is in feite het levensverhaal van Gerrit Claeszoon Clinck en zijn gezin. Clinck had een opleiding genoten als kunstschilder maar zou uiteindelijk carrière maken in Azië in dienst van de Verenigde Oost-Indische Compagnie. Dat laatstgenoemde deel van zijn leven vormt verreweg het hoofdbestanddeel van het boek en is mede gebaseerd op de dagregisters die Gerrit Clinck in Azië zelf bijhield en die als deel II in transcriptie zijn opgenomen. Clincks'

levensverhaal is om tenminste twee redenen interessant: enerzijds vanwege zijn opmerkelijke opleiding en anderzijds vanwege het feit dat zijn verblijf in India samenvalt met het onderzoek dat de Heeren XVII door Van Rheede tot Drakesteyn in India laten uitvoeren naar malversaties en wanbeheer.

Clinck groeide op in Delft waar hij werd opgeleid tot kunstschilder. Hij heeft dat vak echter nooit zelfstandig kunnen uitoefenen, hoewel hij die ambitie zeker gehad zal hebben. Na in Delft zijn eerste opleiding te hebben genoten, trok hij naar Italië om zich daar te vervolmaken. Terug in Delft noemde hij zich ook niet meer 'Gerret' maar 'Gerradus', meester-schilder. Hij vestigde zich, inmiddels gehuwd, in Amsterdam, ongetwijfeld in de hoop daar afnemers voor zijn werk te vinden. Geld om het poorterschap te verkrijgen en daarmee de mogelijkheid om lid te worden van het St. Lucasgilde had hij niet. Hij had geen eigen atelier maar werkte anoniem als graveur of meewerkend schilder in een van de vele schilderswerkplaatsen in de stad. Eigen werk van hem is niet bekend maar hij moet zich, mede gezien de ligging van zijn woning, naar het oordeel van de auteur wel bewogen hebben in het milieu van schilders als Van der Neer en de Ruysdaels en graveurs-uitgevers als Claes Jansz Visscher, Allaerts en De Witt. Dan blijkt dat hij, zoals zoveel schilders, een nevenactiviteit ontwikkelde om het hoofd boven water te houden. Hij bewoog zich met succes in de textielhandel. En toen kruiste de VOC zijn pad. De VOC ondervond in het laatste kwart van de zeventiende eeuw hevige concurrentie van de Engelsen op het gebied van katoenen stoffen die in India werden geproduceerd. De Engelsen wisten zich met hun dessins sneller aan te passen aan de veranderende Europese mode en de Heeren XVII besloten een functionaris naar Azië te zenden om ter plekke de dessins te ontwerpen en te keuren. De keuze viel op Clinck waarbij zijn schildersopleiding tot aanbeveling gestrekt zal hebben. Daarmee begon een carrière als koopman en opperkoopman die hem tot een vermogend man maakte. Zijn activiteiten spelen zich af in de periode 1685-1693, toen Van Rheede tot Drakesteyn in de vestigingen van de VOC in India en Bengalen probeerde door krachtadig optreden de particuliere handel en malversaties terug te dringen en daarmee de winstgevendheid van de handel te bevorderen. We komen daar door Clinck, die ook met deze wanpraktijken geconfronteerd werd, meer over te weten. Clincks' opdracht was echter niet de bestrijding van wantoestanden. Hij moest ervoor zorgen dat de kwaliteit van de katoentjes verbeterde en met name dat de dessins beter aansloten bij de vraag van de Europese markt. Clinck ging voortvarend te werk, stichtte in de factorij Hougli een monsterweverij, maar moest ervaren dat zijn invloed ophield op het moment dat hij zijn hielen lichtte. Ook het doorbreken van bestaande traditionele productieprocessen ging niet over een nacht ijs.

In 1693 viel Clinck als een der velen ten slachtoffer aan het ongezonde klimaat. Het is aardig dat de auteur nog een apart hoofdstuk wijdt aan de weduwe met haar vijf kinderen, zoals zij in de tekst doorlopend aan de familie en familiebanden aandacht besteedt. Van de kinderen keerden er twee naar de Republiek terug, de overige drie overleden in Azië. Geertruida van Pollinckhoven zelf trok naar Batavia waar zij zich als rijke weduwe vestigde en haar vermogen vermeerderde door beleggingen en handel in textiel. Dat verliep voorspoedig. Zo bezat zij binnen de muren van Batavia tien huizen en 24 slaven en telde men in haar boedel meer dan 40 schilderijen waaronder een Rembrandt en een Ruysdael die uit Europa meegekomen waren!

Het boek is zinvol geïllustreerd en goed verzorgd uitgegeven met een aantal bijlagen, bronnen- en literatuuropgave en een register op persoons-, scheeps- en geografische namen.

D. Ormrod, *The rise of commercial empires. England and the Netherlands in the age of mercantilism, 1650-1770* (Cambridge studies in modern economic history X; Cambridge: Cambridge university press, 2003, xvii + 400 blz., £55,-, ISBN 0 521 81926 1).

David Ormrod is geen onbekende in Nederland. Zijn studies over de Engelse graanexport (1985) en de Engelse koloniale re-export (1984) hebben ons inzicht in de handelsrelaties tussen Engeland en de Republiek in de achttiende eeuw verdiept. De twee studies zijn in aangepaste vorm terug te vinden in het onderhavige boek, zijn levenswerk, over de neergang van de Hollandse stapelmarkt en wereldhandel en de opkomst van Engeland als economische wereldmacht. Het werk berust op aandachtige lezing van de literatuur en gedegen onderzoek in Engelse en Nederlandse archieven. Het gaat uit van de these dat het Noordzeegebied als een economische eenheid moet worden opgevat, met de Hollandse steden en Engeland als communicerende vaten. De Hollandse hegemonie in de wereldhandel zou veel korter hebben geduurd dan in de geschiedschrijving wordt aangenomen: deze zou maar 40 jaar (1609-1652) stand hebben gehouden. Volgens de auteur lag dat vooral aan de kwetsbaarheid van de Hollandse economie: het gebrek aan economische integratie, de groeiende behoefte aan voedsel- en steenkoolimport, de toenemende afhankelijkheid van uitheemse grondstoffen en halffabrikaten voor de nijverheid, de interprovinciale en interstedelijke rivaliteit, de zwakte van de staatsmacht en de afwezigheid van een koloniale afzetmarkt. Het epicentrum van de Noordzee-economie zou al vanaf de jaren 1650 naar Engeland zijn gaan verschuiven, dat vóór 1700 de dominantie in de wereldhandel van de Hollandse steden overnam. Deze snelle ommekeer zou niet mogelijk zijn geweest zonder een steeds samenhangender mercantilistische politiek, die een breed spectrum van uitingsvormen kende. Londen nam niet de gehele positie van Amsterdam over; een deel van de stapelmarkt-functie viel toe aan Amsterdam en Hamburg. Londen was echter uniek; het was het eerste wereldhandelscentrum met een nationale stapelmarkt, een geïntegreerde economie, een voedsel- en energieoverschot, een op inheemse grondstoffen drijvende nijverheid, een sterke staatsmacht, een imperiaal handelsnetwerk en een grote koloniale afzetmarkt. De expansie van de Atlantische economie als belangrijkste groeisector was echter afhankelijk van het Engels vermogen tot re-export van koloniale goederen naar Noord-Europa. De reorganisatie van de nog steeds dominerende handel met de landen rondom was daarom volgens de auteur van groter gewicht voor de commerciële revolutie van Engeland dan de expansie van de lange afstandshandel met de wereld buiten Europa.

In de decennia rond 1700 vond een ingrijpende reorganisatie van de handel in het Noordzee- en Baltisch gebied plaats. Door de grootschalige export van steenkool en graan kreeg Engeland steeds meer greep op de internationale massagoederenhandel en vrachtaart ten koste van Holland. De Engelse concurrentiepositie werd versterkt door het bevorderen van protectionisme naar buiten en vrijhandel naar binnen: monopolistische compagnieën werden opgeheven of ontkracht en buitenlandse kooplieden en investeringen werden massaal aangetrokken. Veel Hollandse koopmanshuizen, die in de Republiek weinig winstmogelijkheden meer zagen, trokken daarvan voordeel door zich toe te leggen op de goederenhandel tussen de Republiek en Engeland, vooral de laken-, linnen-, steenkool- en re-exporthandel, en, later, door hun kapitaal in de Engelse staatsschuld te beleggen; de meeste koopmanshuizen vestigden een filiaal in Londen. De Hollandse kooplieden begonnen ook op grote schaal rechtstreeks zaken te doen met Engelse ondernemers. Dit bewijst ten overvloede dat zij zich niet overgaven aan zelfbeklag maar actief inspeelden op de krimpende markt. Veel Engelse kooplieden reduceerden hun betrokkenheid bij de weinig winstgevende en riskante handel met de landen rondom, trokken hun representanten terug en beperkten zich tot commissiehandel, zodat zij zich meer konden toeleggen op de florerende Atlantische economie.